

## EDITORIAL

Jádro nového Sborníku spisů filozofické fakulty brněnské univerzity v řadě pedagogické (U 11) reflektuje novou výzkumnou orientaci Ústavu pedagogických věd FF MU v posledních dvou letech, jíž je široká oblast **vzdělávání dospělých**. V jistém smyslu však i tato „novinka“ navazuje na předcházející výzkumné zájmy pracoviště a koresponduje s dalšími projekty realizovanými v současnosti, jež všechny spadají pod společného jmenovatele vysoce aktuálního konceptu **celoživotního učení**.

Charakteristickým rysem současných vyspělých zemí je, že klíčovým faktorem produkce se stávají znalosti a informace. Ekonomiky jsou taženy znalostmi (narůstá totiž podíl produkce, která je relativně nenáročná na suroviny, avšak vyžaduje rozsáhlé know-how), informace jsou strategickým zdrojem. Základním atributem se stává vědění a povoláním moderní společnosti je, řečeno slovy amerického ekonoma Roberta Reicha<sup>1</sup> (1995), „symbolický analytik“, tedy člověk, který pracuje se znaky, daty, grafy, myšlenkami a teoriemi. Proto se také nynější společnosti nazývají společnostmi vědění nebo znalostními společnostmi.

V prostředí společnosti vědění uspěje samozřejmě především ten, kdo bude permanentně držet krok s vývojem poznání. Proto logicky s konceptem společnosti vědění jde ruku v ruce také koncept celoživotního učení a v jeho rámci také koncept vzdělávání dospělých. Moderní společnosti se tak stávají společnostmi permanentně se učících jedinců – učícími se společnostmi.

Je nepochybné, že tyto makrostrukturální charakteristiky nemohou zůstat bez efektu na náš mikrosvět, na každodennost nás všech. Podstatným způsobem nově artikulují vzorce našich životních drah. Už samotný fakt, že dosavadní etapy životního cyklu – vzdělávání, práce, důchod – se pravděpodobně zásadním způsobem promísí a stanou se flexibilními (proto někteří analytici hovoří o nutnosti flexibilizace životního cyklu), může mít revolucionalizující efekt na život jednoho každého z nás, především však na členy nejmladších věkových skupin.

Česká republika se díky svému dynamickému rozvoji stala součástí tohoto učícího se prostoru a nutnost celoživotního učení a od něj se odvíjejícího požadavku vzdělávání dospělých přijala, alespoň na úrovni základních politických dokumentů, se vši naléhavostí. Pozitivní je, že v akcentu na vzdělávání dospělých se berou v úvahu nejenom úzce ekonomické zájmy, ale zdůrazňují se i pozitivní efekty

---

<sup>1</sup> REICH, Robert B. *Dílo národů*. Praha: Prostor, 1995.

individuální a sociální. Vzdělávání dospělých totiž přispívá především k **osobnímu rozvoji** – soustřeďuje se na aktivní učební potenciál jednotlivce a jeho využívání a na relevanci poskytovaného vzdělávání tak, aby to odpovídalo jeho zájmům a potřebám s širokou možností volby a s prostorem pro vlastní iniciativu. Dále přispívá k **sociální soudržnosti**, v jejímž rámci se zdůrazňuje, že vzdělávání dospělých bylo až dosud výsadou nemnohých a že k zastavení a zvrácení sociální polarizace je, v zájmu posilování demokratických principů, nezbytné zpřístupnit systematické příležitosti všem. A konečně vzdělávání dospělých přispívá samozřejmě také k **hospodářskému rozvoji**, neboť permanentně se kvalifikující pracovní síly navyšují produktivitu práce a její efektivitu (Celoživotní, 1997)<sup>2</sup>.

Empiricky toho ovšem o vzdělávání dospělých v České republice víme dosud jen velmi málo. „Vzhledem k tomu, že systém dalšího vzdělávání v ČR není dostatečně rozvinut, neuplatňuje se jeho průběžné monitorování. Současné sledování rozvoje celoživotního vzdělávání je založeno na porovnávání výstupů z jednotlivých úrovní vzdělávání, které mají formu statistických dat. Tyto statistické údaje však nepokrývají oblast dalšího vzdělávání. O této oblasti neexistují dostatečné informace, což je jednou z nejzávažnějších překážek koncepčního rozvoje tohoto sektoru vzdělávání“ (Konzultační, nedatováno)<sup>3</sup>.

Konkrétně chybí sada kvantitativních (údaje o účasti v programech vzdělávání dospělých, socioekonomické charakteristiky účastníků, regionální a oborové rozložení) i kvalitativních (obsahové a metodické charakteristiky programů, jejich efektivita, přínosy individuální a společenské) ukazatelů vzdělávání dospělých v České republice. Prakticky nic se neví o vzdělávacích potřebách dospělých, přičemž zřetelné je to hlavně v mimopracovní oblasti, kde vzdělávací nabídka vychází z iniciativy nabízejících, nikoli z poznání potřeb cílové skupiny (resp. cílových skupin). Přitom lze předpokládat, že vzdělávací potřeby dospělých v mimopracovní oblasti jsou značně diferencované a souvisejí s dominantními životními rolemi v jednotlivých fázích lidského života (rodič, občan, uživatel volného času, důchodce – senior, pracovník – zaměstnanec v různých fázích pracovní kariéry apod.). Jako celek ale není dostatečně zmapována ani oblast podnikového (profesního, dalšího, kvalifikačního) vzdělávání, neboť ta je poskytována jednotlivými firmami a podniky povětšinou bez vzájemného propojení a možnosti sdílení zkušeností.

Na shromáždění těchto ukazatelů a na jejich analýzu se zaměřil projekt *Vzdělávání dospělých v různých fázích životního cyklu: priority, příležitosti a možnosti rozvoje* (reg. číslo IJ 017/04-DP2), který je finančně podporován výzkumným programem „Moderní společnost a její proměny“ Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky. Hlavní řešitelkou projektu je Milada Rabušicová z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a její tým spolupracovníků, spoluřešitelem je pak Ladislav Rabušic z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

<sup>2</sup> Celoživotní učení pro všechny. OECD 1996. Praha: Učitelství noviny – Gnosis, 1997.

<sup>3</sup> Konzultační proces k Memorandu o celoživotním učení, Česká republika. Praha: Závěrečná zpráva. MŠMT, nedatováno.

Většina statí, které se v tomto sborníku týkají problematiky vzdělávání dospělých, je založena na analýze informací, jež jsme získali prostřednictvím rozsáhlého kvantitativního šetření nazvaného *Vzdělávání dospělých*. Sběr dat, který proběhl na jaře roku 2005, provedla agentura SC&C metodou náhodné vycházky s Kishovými tabulkami na populaci ČR ve věku 20–65 let a za použití standardizovaných rozhovorů. Celkem bylo realizováno 1 418 dotazníků, návratnost činila 49 %. Výběrový soubor je plně reprezentativní pro populaci ČR dané věkové skupiny.

Dotazník a jeho položky vznikl jakožto operacionalizace sociálně psychologické teorie zdůvodňované akce (*theory of reasoned action*) Ajzena a Fishbeina<sup>4</sup> (1980) a ekonomicko-sociologické teorie racionální volby Beckera<sup>5</sup> (1962, 1993). V souladu s těmito koncepcemi předpokládáme, že lidé jako racionálně jednající bytosti využívají informací, které mají k dispozici, aby činili svá rozhodnutí. Ve svém chování se především snaží maximalizovat užitek. Dříve, než začnou jednat, zvažují potenciaální dopady svého jednání, zvažují jeho přínosy v kontrastu s náklady (finančními, časovými, kulturními), které toto jednání bude vyžadovat. Klíčovým konceptem v tomto racionalistickém diskurzu je koncept intence, záměru: „intence osoby chovat se (nebo nechovat se) určitým způsobem je bezprostřední determinantou jednání“ (Ajzen, Fishbein, 1980, s. 5). Dalšími důležitými prvky rozhodovacího procesu jsou postoje osoby k předmětu chování, subjektivní normy a hodnoty.

Osoby podle této teorie jednají v souladu se svými intencemi. Intence jsou ovlivňovány jednak hodnotami a postoji jedince, jednak sociálními tlaky: „jedinci budou mít intenci chovat se určitým způsobem, když své chování vnímají pozitivně a když věří, že signifikantní druzí v jejich okolí si myslí, že by se takto chovat měli“ (Ajzen, Fishbein, 1980, s. 6). Jistou nevýhodou těchto koncepcí je, že v empirickém výzkumu nejsme zpravidla simultánně schopni změřit *intence k chování* a *chování skutečné*. K tomu bychom potřebovali longitudinální výzkum. Proto jsme často nuceni ptát se pouze na intence a předpokládat, že adekvátní chování bude následovat. Nebo se musíme ptát na chování, které již proběhlo, a intence a jejich determinanty se snažit rekonstruovat zpětně. Oba způsoby jsme použili v našem dotazníkovém šetření.

Model faktorů, které podle naší koncepce ovlivňují, zda se dospělý člověk zúčastnil vzdělávání dospělých (nebo má intenci zúčastnit se v blízké budoucnosti), je uveden na následujícím obrázku. Model říká, že lidé se ve svém chování rozhodují na základě víceméně racionálních důvodů, kdy zvažují potenciaální výhody a nevýhody svého jednání. Tato racionální rozhodnutí závisí na informacích, které lidé mají. Ty jsou závislé na řadě faktorů, jež souvisejí s celkovým

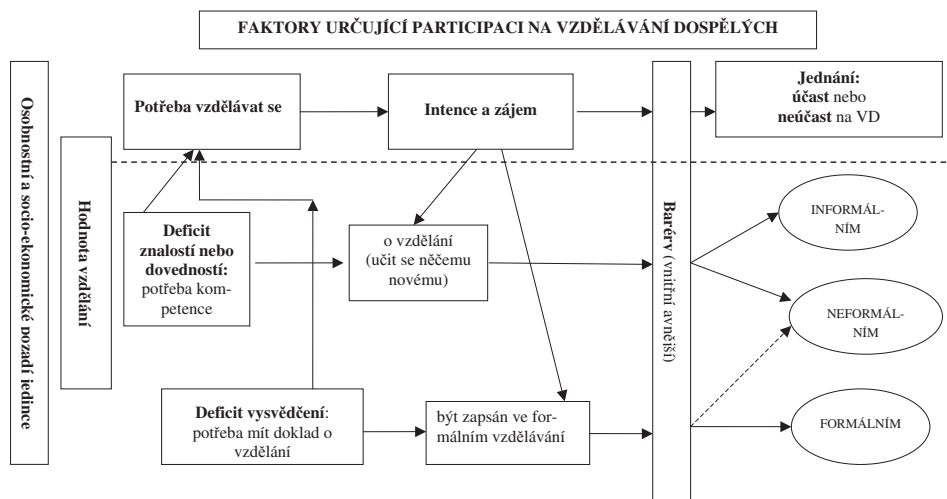
<sup>4</sup> AJZEN, Icek, FISHBEIN, Martin. *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1980.

<sup>5</sup> BECKER, Gary S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*, roč. LXX, č. 5, část 2, s. 9–49, 1962.

BECKER, Gary S. Nobel Lecture: The Economic Way of Looking at Behavior. *Journal of Political Economy*, roč. 101, č. 3, s. 385–409, 1993.

socioekonomickým zázemím jedince, a na hodnotových preferencích, v našem případě také na tom, jak velkou hodnotou je pro ně vzdělání. Rozhodnutí participovat na vzdělávání dospělých je dále ovlivňováno bariérami (ať již vnitřními – subjektivními, nebo vnějšími – objektivními).

Obrázek 1: Model faktorů, které mají vliv na to, zda se člověk účastní nebo neúčastní vzdělávání dospělých (VD)



Hlavní část tohoto sborníku, kterou jsme nazvali **Vzdělávání dospělých v rámci celoživotního učení**, otevírá úvodní stať, jež je věnována právě tomuto tématu, tedy místu vzdělávání dospělých v konceptu celoživotního učení (*Milada Rabušicová*). Všechny další příspěvky do této části sborníku jsou empirickými sděleními, která přinášejí sadu výsledků z první fáze řešení projektu. Současně mají už možnost navazovat na výstupy předcházející, jež jsou publikovány v časopise *Pedagogika* a týkají se v souhrnu vzdělávacích potřeb dospělých a vzdělávací nabídky pro dospělé u nás (*Šeďová, Novotný, 2006, Zounek, Novotný, Knotová, Čiháček, 2006*).<sup>6</sup> Navazují na ně v tom smyslu, že se snaží prezentovat výsledky dotazníkového šetření již diferencovaně, podle jednotlivých oblastí, jež jsou v dotazníku pokryty: vzdělávání dospělých v pracovním a profesním kontextu (*Petr Novotný*), občanské vzdělávání dospělých (*Lenka Hloušková a Milan Pol*), rodinné vzdělávání (*Klára Šeďová*), neformální zájmové vzdělávání dospělých ve volném čase (*Dana Knotová*), vzdělávání dospělých v předseniorském a seniorském věku (*Ladislav Rabušic*), vzdělávání dospělých v oblasti informačních

<sup>6</sup> ŠEĎOVÁ, K., NOVOTNÝ, P. Vzdělávací potřeby ve vztahu k účasti na vzdělávání dospělých. *Pedagogika*, roč. LVI, č. 2, 2006, s. 140-151.

ZOUNEK, J., NOVOTNÝ, P., KNOTOVÁ, D., ČIHÁČEK, V. Vzdělávací nabídka pro dospělé v České republice. *Pedagogika*, roč. LVI., č. 2, 2006, s. 152-163.

technologií (*Jiří Zounek*) a konečně bariéry bránící dospělým lidem využívat vzdělávací nabídky (*Vlastimil Čiháček*). Právě tento diferencovaný přístup k analýze široké oblasti vzdělávání dospělých považujeme za silnou stránku celého projektu a slibujeme si od něj získání podstatně detailnějších a propracovanějších informací, jež, jak již bylo řečeno, nejsou dosud v našem prostředí dostupné.

Tradičně jsou v našem sborníku prezentovány také další rubriky, které rámec jeho hlavní části překračují. Mezi dalšími sděleními tedy může čtenář nalézt informaci o vývoji málotřídních škol u nás ve druhé polovině 20. století (*Kateřina Trnková*) a článek o participaci žáků na životě školy (*Jitka Redlichová*), jež tematicky vychází z dalšího výzkumného projektu řešeného na Ústavu pedagogických FF MU o demokracii v českých školách<sup>7</sup>.

Následuje tematicky velmi různorodá rubrika „studentské práce“, jež dokládá pestrost zájmů studentů oborů Pedagogika a Sociální pedagogika a poradenství: *Kateřina Korcová* identifikuje znaky konstruktivismu v inovativních vzdělávacích programech v českých školách, *František Špaček* popisuje hledání výzkumného nástroje pro měření klimatu třídy na střední škole, *Filip Klobošický* se vyjadřuje k pedagogické evaluaci vzdělávacích webových stránek a navrhuje evaluací nástroj pro učitele, *Kateřina Zavadilová* prezentuje nejdůležitější výstupy ze svého výzkumu o sociálním vyloučení v procesu celoživotního učení na příkladu klientů občanského sdružení IQ Roma servis a konečně *Marie Vichrová* se ohlíží za životem českého pedagoga Cyrila Stejskala, jež byl pronásledován dvěma totalitními režimy 20. století. Společným jmenovatelem většiny těchto příspěvků je to, že se jedná o články vycházející z úspěšně obhájených bakalářských a magisterských diplomových prací studentů dvou zmíněných oborů, jež jsou vyučovány na Ústavu pedagogických věd FF MU.

Poslední rubrikou jsou zprávy o projektech Ústavu pedagogických věd FF MU, tentokrát nikoli výzkumných, ale rozvojových. Jejich zařazením do sborníku chceme dát najevo, že i tato oblast je pro naši práci významná a nepodceňovaná, a to nejen z finančních důvodů. Jak „tradiční“ české projekty Fondu rozvoje vysokých škol, tak hlavně projekty spolufinancované evropskými strukturálními fondy, v současnosti konkrétně v rámci Operačního programu Rozvoje lidských zdrojů (Evropský sociální fond a Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy ČR), vytvářejí prostor pro sbírání zkušeností zejména mladých kolegů i vítané obohacení činnosti pracoviště jako celku.

Věříme, že také toto číslo našeho každoročně vydávaného sborníku si najde své čtenáře.

*Za řešitelský tým Milada Rabušicová a Ladislav Rabušic  
Za redakční radu Milan Pol*

---

<sup>7</sup> Projekt GAČR č. 406/04/0609, nositel Milan Pol, řešitelé Milada Rabušicová, Petr Novotný.

